

Georg Simmel a jeho příspěvek k historické sociologii (několik poznámek ke stému výročí úmrtí významného myslitele)

Georg Simmel (1858 Berlín – 1918 Štrasburk) patří spolu se svými současníky – Maxem Weberem a Émilem Durkheimem – mezi ty, kteří ovlivnili podobu soudobé sociologie nejvýraznějším způsobem. Je přitom pozoruhodné, že na rozdíl od Webera a Durkheima měl Simmel mnohem větší vliv na vývoj sociologie v Americe (zejména prostřednictvím chicagské školy) než v Evropě. V naší připomínce Simmelova výročí, které připadá na tento rok, se nechceme vracet ani k problematice Simmelovy formální sociologie ani k jeho esejistickému přínosu [Simmel 1977] pro postmodernismus, ale zaměříme se na jeho intelektuální příspěvek k historické sociologii.

Obecně lze říci, že to, co je pro Simmelovo sociologické myšlení charakteristické, je jakási oscilace mezi mikro- a makroúrovni sociální reality. Je pro něj typické, že nepřijímá ani weberovský individualismus, ani durkheimovský holismus, ale snaží se budovat jakousi střední pozici, v níž spojovník mezi individuí a společností představuje koncept *Wechselwirkung* – vzájemné působení, tedy interakce. Úsilí věnované promyšlení vzájemného vztahu mezi mikroúrovni a makroúrovni sociální reality se pak promítá i do problematiky, o které budeme hovořit.

Pokud si položíme otázku, čím přispěl Georg Simmel k rozpracování tematiky historické sociologie, můžeme připomenout především dvě oblasti. Tou první je zkoumání společenských proměn spojených s nástupem moderní doby, druhou oblastí jsou otázky týkající se filozofie dějin (*Die Probleme der Geschichtsphilosophie* z roku 1892), historického času a historického bádání.

Připomeňme nejprve, že ve své knize *Filozofie peněz* [Simmel 2011 (1900)] věnoval tento autor pozornost otázkám rytmu a tempa společenského života. Sledování této otázky souviselo s tím, co bylo u Simmelových současníků, Wenera Sombarta a Maxe Webera, označováno výrazem duch kapitalismu. Simmel ve své práci konstatuje, že rytmika má psychologický a historický význam. Na rytmus vzestupů a poklesů je orientován náš život v celé své rozmanitosti. Pohyb ve vlnách, který zaznamenáváme bezprostředně ve vnější přírodě jako základní formu mnoha jevů, poukazuje na rytmiku jako na všeobecné schéma, které ovlivňuje duševní život lidí.

Součástí Simmelovy formální sociologie, kterou představil v díle *Soziologie* [Simmel 1992 (1908)], je zkoumání formálních podmínek zespolečenštění. K těmto podmínkám řadí Simmel prostor, čas a počet. Podle Simmela se jedná o formální podmínky, které působí na společenský život nikoliv samy o sobě, nýbrž prostřednictvím psychických procesů. Moderní pojetí času se podle Simmela prosadilo v 15. století se vznikem světového trhu a finančních center s rychlým obratem levných peněz. Tehdy začaly bít věžní hodiny čtvrt hodiny a čas byl označen jako nejdražší zboží. Životní tempo podle Simmela akceleruje pod vlivem ekonomických procesů, přičemž rozhodující vliv má zrychlování cirkulace peněz.

Ve studii „Die Grossstädte und das Geistesleben“ z roku 1903 upozorňuje Simmel na výrazné rozdíly v životním tempu velkoměsta ve srovnání s malým městem nebo venkovem. Velkoměsta reprezentují moderního ducha, orientovaného na přírodní vědy, jejichž ideálem je přeměnit svět v početní příklad a každou jeho část vyjádřit pomocí matematické formule. Odpovídá to počtářství a přesnosti praktického života, které přineslo peněžní hospodářství. Díky početní povaze peněz se v chování jednotlivých subjektů, zejména v jejich úmluvách a ujednáních prosazuje jasnost, jednoznačnost a preciznost, což se mimo jiné projevuje i ve všeobecném rozšíření kapesních hodinek [Simmel 1957: 230].

Druhou tematickou oblast, v níž se u Simmela setkáváme se zájmem o čas, reprezentuje jeho studie *Das Problem der historischen Zeit* [Simmel 2015 (1916)]. Simmel v této práci konstatuje, že existují dvě podmínky, které musejí být splněny, pokud má být určitá událost uznána za historickou: 1. tato událost musí být tato umístěna na určité konkrétní místo v čase, a 2. my musíme této události porozumět. Zde se však podle Simmela dostáváme k určitému paradoxu, který spočívá v tom, že ono porozumění, o které se jedná, je vlastně něčím mimo onen chronologický čas, do kterého je a musí být příslušná událost umístěna. Porozumění probíhá podle Simmela tak, že od historického času *de facto* odhlížíme.

Podle Simmela tomuto paradoxu neodporuje ani ta skutečnost, že porozumění, o které se jedná, nějakým způsobem zahrnuje určité časové poměry, například v tom smyslu, že dva jevy jsou kauzálně provázány, tzn. jeden z nich je příčinou toho druhého. I v tomto případě podle Simmela není pro porozumění důležité umístění těchto dvou vzájemně spjatých jevů na konkrétním místě časové osy, ale porozumění toho, jakým způsobem se oba tyto jevy vzájemně podmiňují.

Porozumění historii ovšem předpokládá podle Simmela nejen porozumění jednotlivým aktům lidského dění, ale také porozumění historickým epochám jako celkům. Každý takový celek pak už ale není možné uvažovat nezávisle na historickém čase. Naopak, každá epocha, máme-li jí porozumět, musí být v tomto historickém čase umístěna konkrétně a jednoznačně tak, jak se jednotlivé epochy ve svém sledu vzájemně podmiňují. Řešení antinomie, o níž Simmel hovoří, je tedy podle jeho názoru možné teprve tehdy, když jsme schopni porozumět historii jako celku.

Je tu však ještě jeden problém, který se týká kontinuity a diskontinuity. V našem chápání historie plní podle Simmela významnou úlohu určité časové body, jež lze označit jako body krystalizační; jsou jimi např. období jednotlivých panovníků, války, bitvy apod., a každý z těchto bodů má své vlastní trvání. Simmel konstatuje, že zatímco dění je kontinuální (jednotlivé děje na sebe vzájemně navazují), historický obraz je a musí být diskontinuální, neboť přílišný důraz na kontinuitu by vedl k jeho naprostému rozmazání. Porozumění historii se tedy pohybuje v jakési oscilaci mezi jednotlivými diskontinuálními historickými obrazy a mezi nepřetržitým proudem tohoto dění.

Jaký celkový obraz historického vývoje mohl mít před očima sám Simmel, o tom podstatným způsobem napovídá jeho pozdní práce *Der Konflikt der modernen Kultur* [Simmel 2016 (1918)], z níž vyplývá, že to byla vize značně pesimistická. Dodejme, že v tomto svém pesimismu jakoby předznamenává práci Oswalda Spenglera *Zánik západu*, která vyšla po první světové válce (1918–1922), i pozdější práci Sigmunda Freuda *Nespokojenost v kultuře* z roku 1930. Vývoj kultury podle Simmela má tragický rozměr, protože kultura, která je lidským výtvořem, si postupně člověka podmaňuje, a její formy nejen že člověka omezují, ale vedou i k deformaci jeho životních projevů a k podlamování jeho vitality.

Nedávné interpretace Simmela mnohdy ústily v konstatování, že jeho formální sociologie se z dnešního pohledu přežila, a nemá valnou cenu si ji připomínat. Inspirativní význam byl v době postmoderního boomu přiznáván takřka výhradně jen jeho sociologickým esejům. Dnešní diskuze, které se v souvislosti se simmelovským výročím rozvinuly (například na *XIX. ISA World Congress of Sociology* v Torontu v červenci 2018) ukazují, že vliv tohoto myslitele na soudobé sociologické myšlení je podstatně širší a bohatší, a že má proto cenu se k němu i dnes vracet.

Jiří Šubrt

DOI: 10.14712/23363525.2018.55

Literatura

- Simmel, Georg [1957]. *Brücke und Tür: Essays des Philosophen zur Geschichte, Religion, Kunst und Gesellschaft*. Stuttgart: K. F. Koehler Verlag.
- Simmel, Georg [1992 (1908)]. *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Simmel, Georg [1997]. *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Simmel, Georg [2011 (1900)]. *Filosofie peněz*. Praha: Academia.
- Simmel, Georg [2015 (1916)]. *Das Problem der historischen Zeit*. London: Fb&c Limited.
- Simmel, Georg [2016 (1918)]. *Der Konflikt der modernen Kultur*. London: Fb&c Limited.

Marx a rok 1968

Letošní rok je rokem mnoha výročí. Dvě z nich mají přitom řadu styčných bodů. V květnu jsme si připomněli 200 let od narození Karla Marxe, v srpnu si připomínáme 50 let od invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa, která ukončila tzv. obrodný proces označovaný jako Pražské jaro. Jak tento obrodný proces, tak i studentské bouře, které se v roce 1968 prohnaly západní Evropou, byly do značné míry inspirovány myšlenkami, které se odvolávaly na Marxe, i když v domácím prostředí šlo o myšlenky, jež směřovaly proti tomu, co bylo za pravou a jedinečnou správnou verzi marxismu vydáváno vládnoucí mocí.

Dvěma základními motivy kritiky ze strany domácích, k marxismu se hlásících intelektuálů (Jiří Cvekl, Rober Kalivoda, Karel Kosík, Karel Michňák, Lubomír Sochor, Eduard Urbánek aj.), pro něž používala vládnoucí moc označení revizionisté, bylo v druhé polovině 60. let: a) přesvědčení, že ideologicky a mocensky prosazovaná verze marxistické doktríny není tou nejsprávnější interpretací Marxových myšlenek (především proto, že je velmi rigidní, uzavřená novým idejím, a především stále ještě výrazně kontaminovaná stalinismem), a b) kritický postoj k tehdejšímu politickému systému, jehož podoba neodpovídala představám svobodné společnosti, kterou měl podle jejich názoru na mysli Marx.

Pokud jde o pojmové instrumentarium této kritiky, které bylo s odkazem na Marxe využíváno, můžeme říci, že jedním z nosných konceptů této doby se stal pojem odcizení. Byl to pojem, jenž významně ovlivňoval také západní levicové myšlení, a podněcoval sociální imaginaci revoltujících skupin mládeže i úsilí nových sociálních hnutí.

Marx, jak známo, poprvé zformuloval náčrt teorie odcizení v *Ekonomicko-filozofických rukopisech z roku 1844* (poprvé vyšly až 1932), avšak komplexní pohled na tuto problematiku mu poskytly teprve jeho pozdější analýzy fungování kapitalistické ekonomiky v *Kapitálu*. Marxovi bývalo někdy vytýkáno, že v *Kapitálu* chybí člověk jako individuum, že pro věci zapomíná na lidi. Francouzský, marxisticky orientovaný strukturalista Louis Althusser to dokonce pokládal za přednost marxismu a koncipoval marxistickou filozofii jako „teoretický antihumanismus“, který se obejde bez teoretických služeb pojmu člověk, pojmu, jenž byl podle Althussera z vědeckého hlediska nepoužitelný. Kritikové tohoto názoru však argumentují tvrzením, že Marx ve skutečnosti člověka popisuje a analyzuje, a sice tak, jak reálně v rámci kapitalistického výrobního způsobu existuje, totiž jako skrytého za svými produkty, které se proti němu staví a ovládají jej jako nějaká vnější síla.

V západním myšlení našly úvahy o odcizení odezvu především ve dvou filozofických směrech. Jedním z nich byl francouzský existencialismus, rozvíjený autory (Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Albert Camus), v jejichž díle se objevuje postava člověka izolovaného od společnosti a dějinného vývoje, plného úzkosti a pocitu absurdity. Druhým byla kritická teorie, která se zformovala v Německu ve třicátých letech 20. století ve Frankfurtu

nad Mohanem (Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, Herbert Marcuse, Erich Fromm aj.) a jež postavila proti myšlence proletářské revoluce ideu společenské emancipace.

Pro tvorbu *frankfurtské školy* se po druhé světové válce stal charakteristickým pesimismus; představa, že historický proces směřuje nikoli k realizaci emancipativních ideálů, nýbrž k světu, který je totálně ovládnut odcizenými společenskými silami a který vede k zániku individuality. Emblematickým dílem tohoto zaměření je Marcuseho *Jednorozměrný člověk* z roku 1964. Autor v něm představuje soudobou západní společnost jako společnost iracionální, jejíž duchovní a materiální vyspělost není využita k svobodnému rozvoji lidských potřeb, ale k ovládnutí individuí. Marcuse spatřuje aspekty odcizení nejen v ekonomické základně, ale také v politice, technice, kultuře a jazyce. Je to společnost, která namísto svobody nabízí masový konzum spojený se vštěpováním umělých, nepřirozených potřeb a s manipulací, jež vede k tomu, že v lidech formuje jednorozměrné myšlení a chování.

Vrátíme-li se k české intelektuální scéně 60. let, můžeme za všechny připomenout jednu osobnost, kterou byl germanista Eduard Goldstücker, jenž v roce 1963 inicioval mezinárodní odbornou konferenci o Franzi Kafkovi v Liblicích. Goldstücker ve svých pamětech uvádí, že v srpnu 1968 přišla propaganda Německé demokratické republiky dokonce s tvrzením, že kontrarevoluce v Československu začala právě na této kaskovské konferenci.

Goldstückerův zájem o Kafku měl dvojí motivaci. Prvním motivem byla jeho snaha zařadit tohoto autora, který byl v socialistických zemích přehlížen jako představitel úpadkové západní kultury, do oficiálních dějin literatury. Druhým motivem byla snaha využít jeho filozofický potenciál pro kritiku současné společnosti. Jedním z charakteristických rysů Goldstückerova přístupu byla snaha ukázat na spojení mezi Kafkovou vizí světa a Marxovou teorií odcizení.

To, čím Goldstücker v této době nejvíce provokoval strážce ideologické čistoty marxismu-leninismu, bylo tvrzení, že odcizení existuje nejen na Západě, ale i v socialistických zemích. Goldstücker argumentoval tím, že zvláště v dlouhé době přechodu od kapitalismu k socialismu se mohou objevovat takové situace, kdy lidé pociťují odcizení silněji, než za kapitalismu. Sám Goldstücker měl k tomu tvrzení – jako oběť politických procesů z padesátých let – nepochybně i své osobní důvody.

Porozumět tomu, o co usilovali v druhé polovině 60. let reformními komunisté, není dnes úplně jednoduché ani pro ty, kteří patří k nové, mladé generaci levicově smýšlejících intelektuálů. Doba se změnila, zásadním způsobem se proměnily podmínky v naší zemi, a změnu doznal také odborný slovník. Díváme-li se na soudobé kritické myšlení, vidíme, že dochází k výraznému odklonu od vzorců, které v něm dominovaly v minulosti a ve kterých sehrávaly klíčovou roli marxovské koncepty „vykořisťování“ a „odcizení“.

Pojem vykořisťování je sice stále přítomný ve studiích a úvahách, které se zabývají historickým vývojem kapitalismu, ale pokud jde o problémy soudobého světa, je užíván stále méně. V současnosti se s ním setkáváme hlavně v pracích, které byly inspirovány teorií závislosti a které ukazují, jak jsou země tzv. periferie dodnes vykořisťovány zeměmi centra, tedy Západu. V současnosti je to především koncepce světového systému, jíž rozvíjí Immanuel Wallerstein, anebo nejrůznější přístupy orientované na kritiku postkolonialismu a jeho praktik. Na pojem odcizení dnes narazíme jen zřídka, a to především v sociologických studiích věnovaných otázkám práce a volného času. Jazyk soudobých levicových teoretiků byl v posledních dvou až třech desetiletích obohacen řadou nových

výrazů. K pojmovým inovacím, jež tato doba přinesla, patří především pojmy „exkluze“ a „boj za uznání“.

Pojem exkluze patří k diskurzu, který se snaží převyprávět základní problémy soudobého světa tím způsobem, že přesouvá pozornost od vertikálních nerovností (chápaných jako rozdíl mezi bohatstvím a chudobou) k nerovnostem, jež jsou pojímány horizontálně, tedy jako odsouvání některých skupin lidí na okraj společnosti a jejich marginalizaci. Anthony Giddens ve své práci *Třetí cesta* konstatuje, že se koncept sociální exkluze nevztahuje ke stupňování nerovností, ale k mechanismům, jež mají za následek oddělování určitých skupin od hlavního proudu společnosti. I když výraz sociální exkluze nadále souvisí s nerovnostmi, nejedná se jen o třídní rozdíly, ale také o nerovnosti založené na genderové, etnické, kulturní či náboženské odlišnosti.

Teorii „boje o sociální uznání“ vypracoval německý filozof a sociolog Axel Honneth. Tvrdí, že spravedlnost a blaho v současných společnostech by měly být poměřovány především podle stupně, v němž jsou schopny zajistit podmínky vzájemného uznání pro různé skupiny obyvatel. Ty se ovšem svých nároků musí velmi často domáhat bojem, který Honneth charakterizuje jako „boj za uznání“. Velmi inspirativní se v tomto směru stalo Honnethovo myšlení například pro současné představitelky feministického hnutí.

Jak je zřejmé, ohlédnutí za letošními výročími nabízí – pokud jde o myšlenkové tradice – obojí, kontinuitu i diskontinuitu. Pro historickou sociologii je to podnět a příležitost k tomu, aby se zaměřovala nejen na sledování změn, které přinášejí společenské vývojové procesy, ale také na proměny idejí a konceptů, v nichž jsou tyto procesy zachycovány.

Jiří Šubrt

DOI: 10.14712/23363525.2018.56